Nález železiarskej taviacej pece v Gemerskom Sade

KLÁRA FÜRYOVÁ

Od roku 1982 uskutočňuje Archeologický ústav Slovenského národného múzea výskum v katastri obce Gemerský Sad, časť Nováčany, okr. Rožňava. Lokalita, ktorá sa nachádza na severozápadnom okraji planiny Koniar, asi 3 km na východ od dnešnej obce, je neďaleko horárne Drieňova studňa – mistnym názvom Somkút.

Podarilo sa tu lokalizovať presnú polohu zaniknutej stredovekej osady Somkút. Táto sa nachádza asi 100 m juhozápadne od horárne, na miernej stráni, čiastočne na okraji obrábaných polí, trávnatej čistiny a pomerne hustého lesa (obr. 1). Zdrojom vody je tu studňa, ktorá privádza na povrch bohatý prameň spodnej vody.

Stredovecká osada Somkút sa prvýkrát spomína v roku 1243 ako susedné miesto Plešivca. Vtedy už patrí rodine Záchovcov. Začiatkom 14. storočia v rokoch 1320–1336 prechádza po dlhých sporoch do rúk Ákosovcov. Zánik dediny časovo korešponduje s objavením sa Turkov v tejto oblasti. V roku 1567 sa spomína už ako neobývané miesto (Ila, 1969, s. 53–54).

V prvých dvoch sezónach sa podarilo odkryť niekoľko silne porušených objektov, ktoré na základe keramiky datujeme do 15. storočia. Najlepšie sa z nich dali identifikovať zvyšky pôdorysu domu s kamennou podmurovkou. Zachovala sa podmurovka časti obvodového muriva a dvoch priečok. Z týchto zvyškov sa bude dať zrekonštruovať trojpriestorový dom s dvoma väčšími a v strede s užšou miestnosťou. Deštrukcia domu obsahovala väčšie kamene, vypálenú maltu a kúsky zuhoľnatelého dreva. Našlo sa v nej aj veľa zvieracích kostí, niekoľko železných predmetov a množstvo úlomkov keramiky, na základe ktorej kladieme zánik objektu na začiatok 16. storočia.

Táto keramika z 15.–16. storočia sa dala len vo veľmi malej miere rekonštruovať. Väčšina úlomkov pochádza z hrncov, krčahov, a pohárov, menej z misiek a pokrývok. Sú vyrobené vytáčaním, okraje nádob sú rôzne profilované. Najčastejšou výzdobou tenkostennej keramiky sú vodorovné žliabky. Hrnce, krčahy a niektoré poháre sú zdobené červenohnedými maľovanými pásmi alebo inými ornamentami.

Veľmi podobný keramický materiál sa našiel na výskume Jelšavského hradoviska (Olexa–Tököly, 1977, s. 206–207) a pri výskume tureckého hradu „Sobôtka" pri Rimavskej Sobote (Kovács, 1980, s. 56–57). Najcharakteristickejšou sa javí aj na uvedených lokalitách vo veľkom počte sa objavujúca svetlá, hnedo-červeno maľovaná keramika, ktorá sa prejavuje ako špecificky domáci typ keramiky už od 12.–13. storočia na Gemeri.

Časť základov vyššie spomínaného domu ležala na silne prepálenej ílovitej zemine. Táto vyslovene vypálená vrstva vznikla podľa všetkého pri činnosti pece, ktorú sme našli na južnej strane odkrytých zvyškov domu. Pec bola pôvodne zasadená do ílovitého svahu, ktorý pri stavbe domu vyrovnali a tým odbúrali aj jej

Obr. 1. Gemerský Sad – Somkút; pohľad na lokalitu.

Obr. 2. Gemerský Sad – Somkút; objekt s dvomi pecami na tavenie železa.

hornú časť. Ílovité podložie bolo do 60cm vzdialenosti od jej stredu vypálené až do tehlova. Po vybratí premiešanej zeminy, ktorá vyplňala vnútorný priestor objektu sa ukázalo, že má hruškovitý tvar, je vymazaný 1cm hrubou železitou hmotou, ktorá je nanesená na 10 cm hrubú piesčitú snáď izolačnú vrstvu. Otvor na severnej strane bol v hornej časti poškodený, mal pravdepodobne kruhový tvar.

K tejto peci sme nenašli datujúci sprievodný materiál. Časové zaradenie sme tu mohli určiť iba približne na základe vzťahu k odkrytému domu z 15. storočia, pri ktorého stavbe pec nerešpektovali a ju porušili.

Bližšie objasnenie tak funkcie ako aj datovania pece umožňuje objekt, ktorý sme odkryli v tohoročnej sezóne, približne 30 m na juhozápadozápad od miesta predchádzajúceho výskumu. Je to do mierneho svahu zapustený objekt štvoruholníkového pôdorysu o rozmeroch 3,5×3 m. Na južnej strane tohto objektu v hĺbke 60 cm sa začali rysovať dve ďalšie pece. Zreteľné boli horné otvory o priemere 20 cm a do červena vypálené ílovité podložie okolo pecí, do ktorého boli zapustené. Po vybratí celého objektu, ktorého výplň tvorila tmavosivá zemina premiešaná s dreveným uhlím a v ktorom sa nachádzali úlomky keramiky a veľa železnej trosky, sa ukázala nasledujúca situácia (obr. 2).

Na južnej strane objektu boli zapustené do podložia dve pece. Mali podobnú konštrukciu ako vyššie opísaná a boli lepšie zachované. Veľmi kvalitne vymazaný vnútorný priestor mal hruškovitý tvar. Horný otvor s priemerom 20 cm bol mierne oválny, predný v tvare pravidelného kruhu meral 30 cm v priemere. Pod výmazom vnútorného priestoru bola 10 cm hrubá svetlosivá piesčitá, úplne spečená izolačná vrstva. Zachovaná výška pecí bola 50 cm. Situácia v teréne naznačuje, že v hornej časti chýba asi 30–40 cm. Maximálna šírka vnútorného priestoru v spodnej časti bola 40 cm. Pred pecami na dlážke objektu boli dve menšie vypálené plochy nepravidelného tvaru. Po obvode objektu bolo zapustených päť jamiek kruhového prierezu (30–35–40 cm, hĺ. 10–15 cm). Vo výplni bolo množstvo dreveného uhlia, železnej škváry a úlomky použitých hlinených dýzní. Čo sa funkcie týchto zahĺbených útvarov týka, zatiaľ nemáme isté riešenie. Vyššie uvedené rozmery pecí vylučujú možnosť, že by to boli stopy po zrušených peciach. Majú totiž menší priemer a sú hlbšie zapustené do úrovne objektu. Mali zrejme svoju úlohu vo výrobnom

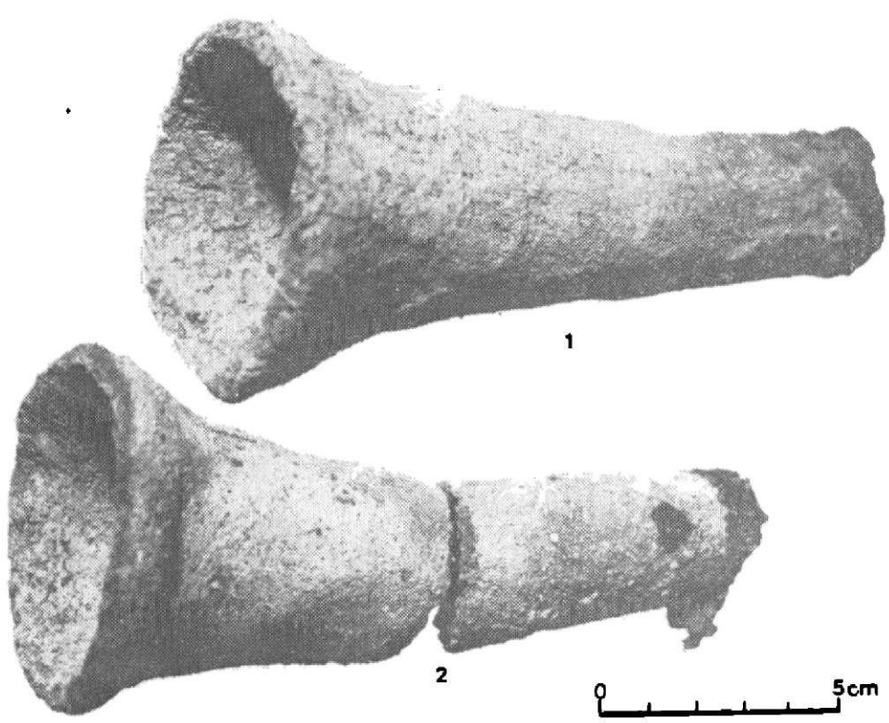

Obr. 3. Gemerský Sad – Somkút; hlinené dýzne.

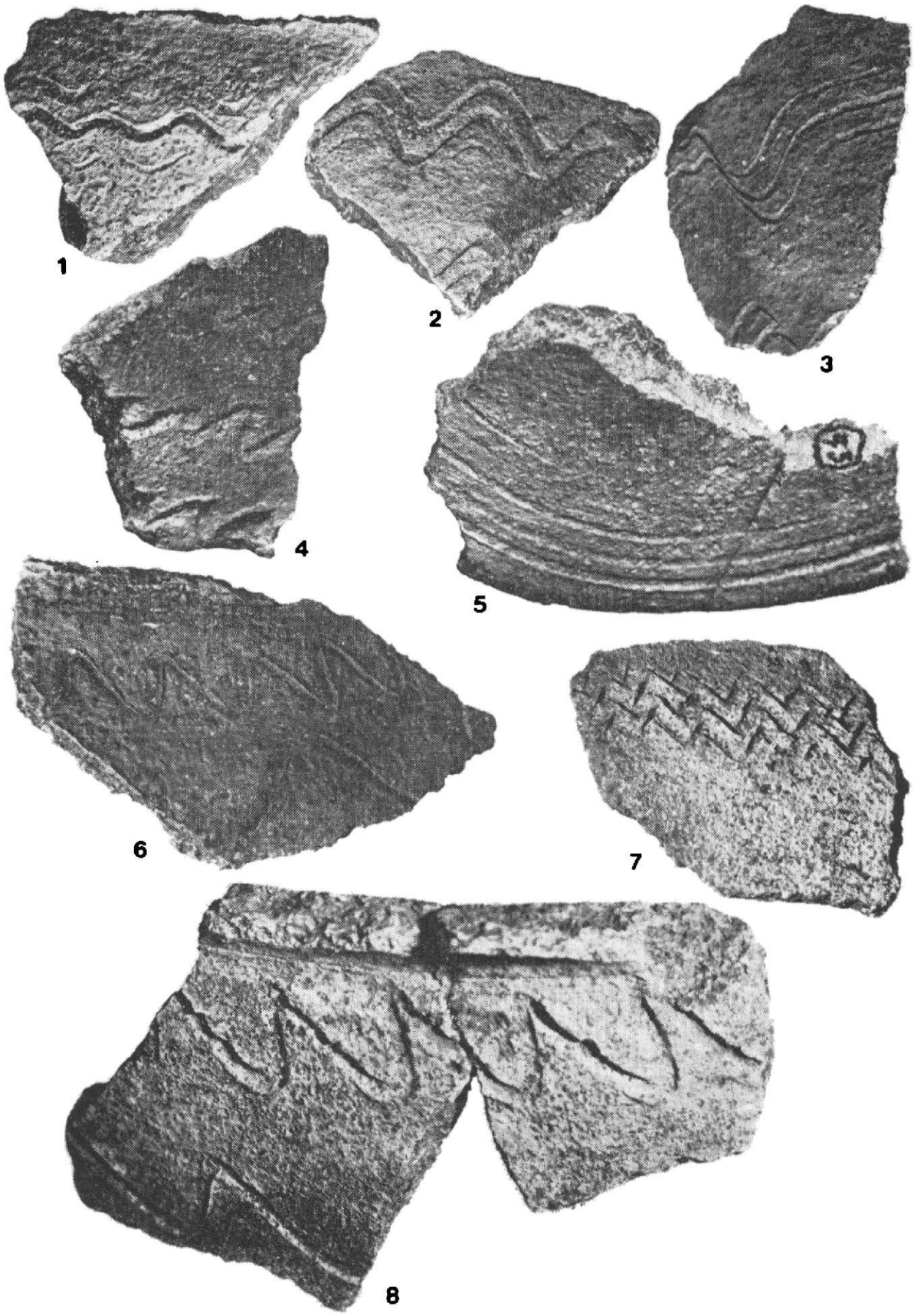

Obr. 4. Gemerský Sad – Somkút; výber keramiky.

procese, ktorý sa tu odohrával. Pri severnom ukončení objektu sa nachádzali asi na ploche 0,5 m^2 dve súvislé koncentrácie železnej rudy. Pravdepodobne to boli spodné vrstvy dvoch skládok rudy, ktoré okrem iného dokladajú, že odkryté pece slúžili na tavenie železa. Ďalším dôkazom tavby železa sú veľké železné koláče, z ktorých niekoľko sa našlo v strede objektu poskladaných, ďalší pred jednou z pecí a jeden zatvrdnutý v peci. Celá plocha objektu bola spevnená neopracovanými kameňmi. Na južnej strane bol zapustený do hĺbky 120 cm do terénu, na severnej skoro vôbec, len natoľko ako to sklon svahu vyžadoval. Na tejto strane ho uzatvárali väčšie neopracované kamene.

Charakteristickými nálezmi vo výplni spodnej časti objektu boli hlinené dýzne (obr. 3). Tieto 15–16 cm dlhé rúrky, na jednom konci mierne roztvorené, mali druhý užší koniec až do modrosivej farby vypálený. Na tejto strane bola spravidla prilepená akási železitá hmota a niektoré dýzne boli až zapchaté škvárou alebo inou roztavenou hmotou. Slúžili ku vháňaniu vzduchu do pecí. Vo výplni jednej z pecí sa našiel aj úlomok z teglíka.

Vzorky rudy, trosky, výmazu pece a ostatných tu nájdených materiálov sú podrobené chemickej analýze na Hutníckej fakulte Vysokej školy technickej v Košiciach. Po skončení týchto prác budeme mať potrebné údaje k podrobnejšej rekonštrukcii výrobného procesu, ktorý sa v odkrytom objekte odohrával.

Vo výplni objektov sa našlo pomerne veľké množstvo úlomkov keramiky (obr. 4). Sú to črepy z hrubostenných, pomerne väčších hrncovitých nádob a pokrývok. Výzdobu tvoria vlnovky a vodorovné ryté línie. Okraje nádob sú jednoducho von vyhnuté a šikmo zrezané. Farba keramiky je prevažne sivá, na povrchu je drsná. Môžeme ju zaradiť do 11.–12. storočia. Keďže ide o uzavretý objekt táto keramika ho datuje do uvedeného obdobia.

V 30km vzdialenosti júžne od nášho náleziska na území Maďarska Nováki a Vastagh odkryli podobné objekty na lokalitách Imola, Trizs a Felsőkelecsény. Lokality sa nachádzajú na južnej hranici tej istej spišsko-gemerskej železiarskej oblasti ako aj Gemerský Sad. Tu odkryté objekty „dielne" (ako ich autori nazývajú) sú čo do vybavenia, rozmerov aj umiestnenia v teréne analogické nami odkrytému objektu. Na základe keramiky sú datované do 10.–12. storočia (Heckenast–Nováki–Vastagh–Zoltay, 1968, s. 38).

Výskum v Gemerskom Sade ešte nie je ukončený. Situácia v teréne naznačuje, že tu môžeme počítať s odkryvom ďalších výrobných objektov. Zberom získaný keramický materiál hovorí o tom, že lokalita bola zrejme nepretržite osídlená od 11. do 16. storočia. Od ďalšieho výskumu môžeme očakávať nové poznatky týkajúce sa osídlenia tejto, pre vývoj stredovekého hutníctva zvlášť dôležitej oblasti.

Literatúra:

Heckenast, G.–Nováki, Gy.–Vastagh, G.–Zoltay, E. 1968: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. (A honfoglalástól a 13. század közepéig), Budapest.

Ila, B. 1969: Gömör megye IV, Budapest.

Kovács, I. 1980: Záchranno-zisťovací archeologický výskum tureckého hradu „Sobôtka". Obzor Gemera 10–1, 23–28.

Olexa, L.–Tököly, G. 1977: Zisťovací výzkum na stredovekej lokalite Hradovisko v Jelšave. In: AVANS v roku 1976, Nitra, 206–208.

Zusammenfassung

Der Fund eines Eisenschmelzofens in Gemerský Sad

Seit dem Jahr 1982 laufen Untersuchungen des Archäologischen Instituts des Slowakischen National museums im Kataster der Gemeinde Gemerský Sad, Viertel Nováčany, Bez. Rožňava. Die Untersuchungsstätte befindet sich am Nordwestrand des Koniar-Plateaus, etwa 3 km östlich der heutigen Gemeinde, und liegt unweit von Drieňova studňa – mit dem Ortsnamen Somkút (Abb. 1).

Es gelang die genaue Lage der mittelalterlichen Ortswüstung Somkút festzustellen. In den ersten Untersuchungssaisonen wurden einige stark beschädigte Objekte freigelegt, die man nach der Keramik in das 15. Jahrhundert datierte. Am besten ließen sich die Reste eines Hausgrundrisses mit steinerner Untermauerung identifizieren.

Ein Teil der Hausfundamente lag auf stark tonigem, überbrannte Erdreich. Diese ausgesprochene Brandschicht hat allem Anschein nach der Ofen verursacht, der an der Südseite der freigelegten Hausreste gefunden wurde. Der Ofen war ursprünglich in einen lehmigen Hang eingesetzt, der bei dem Hausbau ausgeglichen wurde, wobei auch der Oberteil des Ofens zu Schaden kam. Datierendes Begleitmaterial zu diesem Ofen wurde nicht gefunden, so daß man seine zeitliche Einreihung nur annähernd nach der Beziehung zum freigelegten Haus aus dem 15. Jahrhundert vornehmen konnte, bei dessen Bau der Ofen nicht respektiert und verletzt wurde.

Die nähere Klärung sowohl der Funktion als auch der Datierung des Ofens ermöglichte ein Objekt, das in der diesjährigen Forschungssaison etwa 30 m südwestlich von der vorhergehenden eingelassenes viereckiges Objekt, an dessen Südseite zwei Öfen in das Liegende vertieft worden waren. Sie waren besser erhalten als das oben erwähnte Objekt, besaßen jedoch eine ähnliche Konstruktion. Der sehr sorgfältig ausgeschmierte Innenraum war birnenförmig, die obere Öffnung oval, die vordere kreisförmig. Die erhaltene Höhe des Ofens betrug 50 cm und die Geländelage deutet an, dass dem oberen Teil etwa 30–40 cm fehlen. Am Umfang des Objekts waren fünf kleine kreisförmige Gruben vertieft, in deren Ausfüllung eine Menge von Holzkohlen, Eisenschlacke und Fragmente verwendeter Tondüsen bildeten. Am Nordende des Objekts lagen auf einer etwa 0,5 m^2 großen Fläche zwei zusammenhängende Eisenerzkonzentrationen. Wahrscheinlich waren es die unteren Schichten zweier Erzablagerungen, die unter anderem beweisen, daß die freigelegten Öfen zum Schmelzen des Eisens dienten. Ein weiterer Beweis dieser Tatsache waren große Eisenkuchen, von denen einige aufgeschichtet inmitten des Objekts entdeckt wurden. Charakteristische Funde waren tönerne Düsen (Abb. 3). In der Ausfüllung eines der Öfen befand sich auch das Bruchstück eines Schmelztiegels.

Im Objekt wurde eine relativ große Menge keramischer Fragmente geborgen. Es handelt sich um Scherben grobwändiger, höherer, topfartiger Gefäße und Stürzen aus dem 11.–12. Jahrhundert, die das Objekt mit den Ofen datieren (Abb. 4).

In 30 km Entfernung südlich von unserer Fundstätte wurden auf ungarischem Gebiet ähnliche Objekte in Imola, Trizs und Felsökelecsény freigelegt. Sie befanden sich an der Südgrenze desselben Zipser-Gemerer Eisenerzgebiets wie Gemerský Sad, und werden nach der Keramik in das 10.–12. Jahrhundert datiert.

Die Untersuchung in Gemerský Sad ist noch nicht beendet. Die Geländelage deutet an, daß man hier mit der Freilegung weiterer Produktionsobjekte rechnen kann. Das gewonnene keramische Material spricht dafür, daß die Fundstätte offenbar ununterbrochen vom 11. bis in das 16. Jahrhundert besiedelt gewesen ist. Von den weiteren Untersuchungen darf man neue Erkenntnisse über die Besiedlung diese für die Entwicklung des mittelalterlichen Bergwesens besonders wichtigen Gebiets erwarten.

Abbildungen

Abb. 1. Gemerský Sad – Somkút; Blick auf die Fundstätte.
Abb. 2. Gemerský Sad – Somkút; Objekt mit zwei Eisenschmelzöfen.
Abb. 3. Gemerský Sad – Somkút; tönerne Düsen.
Abb. 4. Gemerský Sad – Somkút; Auswahl der geborgenen Keramik.